

Qarabağ - Zəngəzur folkloru

Qarabağ bölgəsi, Zəngəzur mahalı Azərbaycan xalqının qədim yaşayış məskənləri olub. Bu ərazilərdə binə qurub, yurd salan əhalinin yaşam təzahürü-həyata, dünyaya baxışını müxtəlif aspektlərdən özündə inikas etdirən zəngin folklor irsi vardır. Başqa sözlə, Azərbaycan folklorunun ayrılmaz tərkib hissəsi olan bu regionun folklor inciləri ümumxalq mədəniyyətinin ümumi göstəricisi olmaqla bəhm, eyni zamanda səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə də diqqəti çəkir. Özümün eşitdiyim bir sıra folklor nümunələri üzərində dayanmaqla və onların təhlilini aparmaqla maraqlı məsələlərin şahidi olacağıq.

“Allah kəmərinə qurşasın” alqışını əmimdən eşitmişəm. Qarabağ zonası üçün xarakterik deyimdir. “Qurşamaq” bağlamaq mənasındadır. Kəmərtopqa, bel kəməri anlamında olub, adamın özünün belini bağlaması-kəmərinə qurşaması ilə əyini-başını səliqəyə-sahməna salıb özünü bərkitməsini bildirir. Bu alqışla insanın bəndədən (özündən və ya kimdənə) yox, məhz Allahdan belinin bağlı olması arzusu ifadə olunub. Yəni adam hər hansı bir işə qol qoyduqda, kimdənə belə bağlı olmalı, kiməsə güvənib-ərxalanmalıdır. Allaha güvənəndə-Allahdan belə bağlı olduqda (Allah insanın kəmərinə qurşayanda) o adamın işləri çox rast gedir, ta heç nədən çəkinəcəyi olmur. Buna görə də yuxarıdakı alqışda “Allah kəmərinə qurşasın” deyilməklə insana Allahdan kömək olunması arzulanıbmışdır.

“Kölgən qalın olsun” alqışı. “Kitabi-Dədə Qorqud”-da “Kölgəlicə qaba ağacın kəsilməsin” alqışı var. Xəstə Qasım yazır ki, “Sərv ağacı hər ağacdən ucadı, əslə qıtdı, budağında bar olmaz”. Yəni bəzən buna müvafiq olaraq vəzifəcə, rütbəcə böyüyən-ucalı olan kəslər olur ki, heç kəsə faydası dəymir, heç kimin üstünə kölgəsi düşmür. “Köpək taya kölgəsində yatır, elə bilir öz kölgəsidir” məsələsində isə bu vəziyyətin əksi ifadə olunub.

Yəni kiminsə kölgəsində (sayəsində) yaşayan, gəzib-dolanın adam bunun fərqi-nə varmır, kölgə sahibini (qaraçuxası olan himayədarını) dəyərləndirə bilmir.

Qarabağ əhalisi şairtəbiətli camaat olduğu üçün təbiət və insan arasında poetik bənzətmələr aparır. Məsələn, Qovuşaq ağacı qolsuz-budaqsız olduğu halda, Çinar ağacı qol-budaqlı olduğundan, sayseçmə igidləri də Çinara bənzədib, Çinarboylu, qədd-qamətli, boy-buxunlu (çinar kimi enli gövdəli və qollu-budaqlı) kimi təqdim edir. “Kölgən qalın olsun” alqışı da çinar ağacının kölgəsində insanlar daldalanıb dincəldikləri sayaq insanın da kölgəsinin qalın olması ilə çoxlu insanlara həyan-pasiban dura bilməsi-güclü olması arzu olunur... “Allah qanadın gərsin üstünə” alqışında isə Allah öz qanadının altına alsın səni düşüncəsi ifadə olunub.

“Cıdalı pırə oxşayır” deymi. Qarabağ zonasında pirlərə cında (cır-cında, əsgir parçaları) bağlayırlar. Birisinin üstü-başı, əyninin paltarı tör-tökülü, səliqəsiz olanda, onun haqqında “cıdalı pır kimi” ifadəsi işlədilir, geyimindən-görkəmindən filankəs “cıdalı pırə oxşayır” deyirlər. “Paltar yuyanın yeddi dədəsi əvi görəkdir” məsəli. Yəni paltar yuyan adam tez acır-susayır. Ona görə də “dədə əvi”- ata evi (yəni yemək-içmək evi) olmalıdır ki, yesin, açlığı keçsin. İndiki kimi paltaryuyan maşının olduğu dövr-dən yox, əvvəlki vaxtlardan, paltarı təstdə-vannada sabunla əl-qol gücünə yumaqdan söhbət gedir burada.

“Savqılamaq” ifadəsini Qafar dayımdan eşitmişəm. Zəngəzur tərəflərdə saymaq mənasında işlənir. Sözün kökü, “saymaq” feilindəndir: Savqılamaq- say-qılamaq-saymaq. Yaxud da: say-sayqı-say. Heyvanın və s. uçotunu aparanda “sayqı sayırlar” ifadəsi işlədərdilər, yəni heyvanın neçə baş olduğunu sayar və hesabət verərdilər.

“Loxma-boğma”, yaxud geniş şəkildə “loxma ki var boğmadır” (“loxma

boğmadır”). “Xətai, işin düşər, gəlib-gedişin düşər. Dişləmə çiy loxmanı, yerinə dişin düşər” (Ş.İ.Xətai). Yəni kiməsə bir loxma çörək verirsən, həmin adam yanında sonradan gözü kölgəli kimi olur və sənin barəndə nəşə pis söz danışa bilmir-boğazı söz tutmur, boğulma (boğma) kimi olur, söz deməyə boğulur, sözü deyə bilmir.

“Söküyümü tikmir” ifadəsi Cəbrayıl camaatı arasında çox işlənən xarakterik el deyimidir. Yəni birisi nəşə bir əməli iş törədirsə, həmin hərəkətə etinasızlıq ifadəsi olaraq “mənim söküyümü tikmir” deyirlər. Başqa adekvat ifadə ilə “mənim vecimə deyil”, “məni heç bir aidiyyəti yoxdur” kimi mənalandırmaq olar bunu. Hərfi mənasına gəldikdə isə “sökük” ifadəsi əyindəki paltarın sökülən yeri-cırılan yeri anlamına gəlir ki, kiminsə törətdiyi bir əməl – gördüyü bir iş mənim hansısa sökülmüş (cırılmış) yerimi (paltarımı) tikmir- yəni mənə faydası yoxdur, ona görə də bu işi vecimə almıram. Göründüyü kimi, sabit qəlibə düşmüş bu el deyimində metaforik bir bənzətmədən istifadə olunmuşdur.

“Artırsan göz otuna verəsən”, yaxud “xeyir görsən (xeyir tapsan) göz otuna verəsən”-qarşıya köklənmiş el deyimidir. Bir məsləhəti eşitməyən adama nəzərən deyilir. Yəni sözümdən çıxma, çıxsan, xeyir görsən göz otuna verəsən,-deyirlər. Bəzi bölgələrdə bu məsəli kinayəli tonla “xeyir tapsan, məni də apararsan” şəkildə işlədirlər.

“Yarıyan (taledən-Ş.A.) deyir özüm eləmişəm, yarımayan deyir Allah eləyib” məsəli də Qarabağ bölgəsində işləkdir. Bəxt-tələ ilə bağlı söylənilir.

“Filankəsin axırı itib (axırı azıb)”. Yaxud “filankəsin əməli azıb”. Bu deyim də bölgə üçün xarakterik ifadədir. Kimsə yolundan çıxanda, yolunu azanda deyirlər.

“Quş deyib: - Allah qoysa, uçacağam. Toyuq deyib: Allah qoysa da uçacağam, qoymasa da.”

İnam görə bu səbəbdən də quşlar istədikləri qədər qanad açıb havada uçub müəyyən məsafəni qət edə bilirlər. Toyuqlar isə çox az bir məsafəni alçaqdan uça bilirlər. Geniş fəzaya qanad açıb uçağı bacarmırlar.

“Hədyəbanı, hüdyyəbanı. 6 ayağı var, 2 dabanı”. Yaxud: “Gəncəbanı, gəzər obanı, 6 ayağı, 2 dabanı”. Açması tərəzi olan bu tapmaca qədim dövrdə çəki daşları ilə ölçülən tərəziyə aid edilir.

“Vay dədə vay, Papağım ağacda qaldı”, Selbə (salba) ilə ağacdən vurulub yerə salınan qoz ağacının meyvəsi nəzərdə tutulur. Qozun özü ağacdən qopub düşür yerə, cıvırığı (qabığı) ağacdən asılı qalır. Burada qoza dəyən selbənin zərbəsindən guya qoz “vay dədə vay” deyib, diksindir, papağının (qozun üstünü örtən qabığının)- metaforik deyimdə “papağının” ağacda asılı qaldığı ifadə olunur.

“İsaxlılar qara sudan qaymaq tutandı” məsələmizdə Cəbrayıl rayonunun İsaxlı (Xocam İsaxlı-Qubadlıda, Dəstəgird-Sisyan (Qarakilsə) rayonunda olan kəndlər, demək olar, eyni camaatdırlar bizim İsaxlı əhalisi ilə) kəndi nəzərdə tutulub. Doğrudan da, İsaxlı camaatı çox zirək, bacarıqlı, əllərdən hər iş-güc gələn insanlardır. Hətta İsaxlı camaatının folklor xəzinəsi də rayonda xüsusi olaraq orijinallığı və zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bu məsələdə kəndin xarakterik siması ifadə olunmuşdur. “Qara sudan qaymaq tutmaq” ifadəsi “çobanın könlü olsa, təkədən pendir tutar” şəklindəki zərəfatşəkilli deyimə də bənzəyir. Amma burada qeyri-ciddilik olduğu halda, yuxarıdakı birinci deyimdə hökm-həqiqət metaforik formada olsa da, öz ifadəsini tapmışdır.

Burayadək gətirdiyim müxtəlifşəkilli folklor nümunələrindən də görürük ki, Qarabağ-Zəngəzur bölgəsinin söz boğçası ümumazərbaycan folklorunun tərkib hissəsi olmaqla eyni zamanda xüsusi özəl tərəfləri ilə də seçilib-fərqlənir.

Şakir ALBALIYEV,
AMEA Folklor İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi.